

7. Ситник І. Формування художнього світогляду Тетяни Яблонської в майстерні викладача живопису Федора Кричевського. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35, том 5. С. 49 - 51;
8. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. К., 1996. – 286 с.;
9. Сявавко Є. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. К. : “Наукова думка”, 1974. – 152 с. ;
10. Телячий Ю. В. Поховання П. І. Холодного у м. Варшава (1930 р.) - реквієм видатному українцю. *100 років української культури в екзилі: всеукраїнська наук-практ. конференція*, 9-10 груд. 2021, м. Київ. С. 3 - 4.

УДК 398(477) «18/19»

<https://doi.org/10.31652/978-617-UAWCS-2025.13>

О.О. Школьнік

КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені

Михайла Грушевського»

викладач кафедри мистецьких дисциплін

e-mail: morozmaya@ukr.net

КУЛЬТУРОТВОРЧИСТЬ ТА САКРАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЯЛЬКИ-МОТАНКИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено феномен української ляльки-мотанки як унікального культурного явища, що поєднує сакральне значення та мистецьку цінність. Проаналізовано історичні аспекти виникнення ляльки-мотанки, її ролі в обрядовій практиці та повсякденному житті українців. Визначено зв'язок між символікою ляльки та світоглядом наших предків, розглянуто вплив християнства на трансформацію сакральних значень мотанки.

Ключові слова: лялька-мотанка, сакральність, культуротворчість, обрядовість, українська традиція.

Abstract. The article explores the phenomenon of the Ukrainian motanka doll as a unique cultural phenomenon that combines sacred meaning and artistic value. The historical aspects of the emergence of the motanka doll, its role in ritual practice and everyday life of Ukrainians are analyzed. The connection between the symbolism of the doll and the worldview of our ancestors is determined, and the influence of Christianity on the transformation of the sacred meanings of the motanka is considered.

Keywords: motanka doll, sacredness, cultural creativity, ritual, Ukrainian tradition.

Українська лялька-мотанка є одним із найдавніших символів народної культури, що поєднує в собі архаїчні світоглядні уявлення та обрядові традиції. Упродовж століть мотанка виконувала функції оберегу, символу родинного благополуччя та транслятора культурної спадщини. Її особливість полягає в тому, що вона не має обличчя, що символізує її позачасовість та універсальність як образу. Дослідження історичних витоків, символіки та ролі ляльки-мотанки дозволяє глибше зрозуміти культуру та ментальність українського народу.

Перші згадки про ляльки, схожі на мотанки, відносяться до трипільської культури (IV–III тисячоліття до н.е.). Археологічні знахідки свідчать про наявність фігурок, виготовлених з глини або соломки, що могли виконувати оберегову функцію. У період Київської Русі мотанки були невід'ємним елементом обрядовості, пов'язаної з культом предків та аграрними обрядами.

З утвердженням християнства сакральне значення мотанки почало трансформуватися, проте основна символіка залишилася незмінною. Вона поєднала дохристиянські уявлення про світобудову з християнськими мотивами захисту, благословення та очищення. Мотанки

використовувалися як символи охорони дому, здоров'я, родинного щастя, а також як елементи святкових ритуалів – колядувань, весільних обрядів, веснянок.

Сакральне значення мотанки виявляється через її символіку, матеріали виготовлення та спосіб створення. Найважливішим аспектом є відсутність обличчя у мотанки – це робило її «безликою» сутністю, що унеможливлювало втілення конкретної особистості. Такий підхід символізував відмову від людських слабкостей і гріхів, а також захист від «злого ока» та негативного впливу.

Для створення мотанок використовувалися природні матеріали – льон, конопляне волокно, солома, глина. Ці матеріали мали символічне значення: льон уособлював чистоту й непорочність, солома – зв'язок із землею, а глина – тяглість традиції та зв'язок із предками. Кольорова гама мотанок також мала символічне навантаження: червоний – життя й енергія, білий – чистота й світло, чорний – захист і сила землі.

Досліджуючи історію створення ляльки-мотанки, можна почати з відомого археолога Вікентія Хвойки, який в 1893 році біля селища Трипілля, вперше відкрив залишки давньої цивілізації, що й одержала археологічну назву «Трипілля». Саме з цього регіону починається історія ляльки-мотанки, як найдавнішої ляльки українських дітей.

Народна іграшка як культурний феномен і об'єкт виховання в усі часи привертала увагу етнологів, педагогів, мистецтвознавців. Поглиблення інтересу до народної іграшки відбувається наприкінці XIX ст., що пов'язано з дослідженнями М. Зарецького, В. Бабенка, О. Прусевича, В. Шухевича. На початку XX ст. значну увагу народній іграшці приділили Марко Грушевський, Х. Вовк, Н. Заглада, Л. Шульгіна, Ю. Самарін. На сторінках періодики першої половини XX ст. з'являлися статті про виховний потенціал народної іграшки С. Русової, І. Старчука, Я. Музики. Вагомий внесок у дослідження народної іграшки у другій половині XX ст. здійснили О. Найдено, М. Станкевич, Л. Герус тощо.

Останні дослідження та публікації, присвячені українській ляльці-мотанці, охоплюють різні аспекти її історії, символіки та сучасного значення. Дослідники аналізують витoki ляльки-мотанки, її еволюцію та роль у традиційній культурі. Зокрема, у роботі «Народна лялька-мотанка як потужний естетико-виховний фактор» автор Н. Мамчур розглядає значення ляльки як джерела народної культури та її вплив на естетичне виховання.

Антропологиня, етнологиня, популяризаторка науки Марія Куряча у статті «Сучасна легенда: чому існування ляльки-мотанки не доведене» обговорює відсутність терміна «мотанка» у словниках та академічних дослідженнях, що може свідчити про сучасне походження цього феномену.

У нашому дослідженні ми ставили за мету дослідити феномен ляльки-мотанки, історичний розвиток та сакральне значення українського національного оберегу. Завданнями статті визначено аналіз функцій ляльки-мотанки, регіональних особливостей виготовлення мотанок.

Лялька в «іграшковій культурі» посідає особливе місце. Вона, можна сказати, є суперіграшкою, оскільки водночас містить у собі функціонально-образні риси праіграшки і, так би мовити, постіграшки. Якщо більшість іграшок та ігор є сьогодні винятково надбанням дитинства, то лялька «проривається» у світ дорослої людини, стає об'єктом її культової, художньо-творчої та наукової діяльності.

Народні ляльки-іграшки (їх не слід плутати з ляльками-манекенами в народному одязі), безперечно, пов'язані з обрядово-ритуальними ляльками, які ще в порівняно недалекому минулому виготовлялися до певних дат і подій та з різних приводів (весілля, посухи, хвороби тощо) по селах і невеликих містах. Найбільш обрядовий вигляд мають ляльки із сіл Середньої Наддніпрянщини: Думанців, Суботова, Хрещатика, Решетилівки, Липового, Золотоношки, Германівки й інших сіл Черкаської, Полтавської та Київської областей. Ці ляльки підкреслено декоративні, яскраві, строкаті, мають дещо язичницький, таємничий вигляд. Та найголовніше, що всі вони в селах трьох названих областей виготовляються однаковим способом - вузловим. Це найпростіший спосіб, який свідчить про споконвічний хліборобський рід занять місцевого населення [1, с. 35].

На Поділлі (у Вінницькій і Хмельницькій областях), крім індивідуально-авторських ляльок із тканини, по селах навесні виготовляють ляльок із трави – «панянок», призначених як для дитячої гри, так і для зміцнення здоров'я худоби, родючості і достатку. На Поділлі зрідка роблять також обрядову ляльку-поліно в жіночому вбранні – «Колодія» [2, с. 46].

На Волині, Харківщині та в деяких місцевостях Полісся (Рівненського, Чернігівського, Житомирського) у селах, крім індивідуально-авторських ляльок з тканини, існують комбіновані щодо матеріалу ляльки – із соломи і тканини, із трави і тканини. На Поділлі та півдні України створюють ляльки із молодих та стиглих качанів кукурудзи, одягаючи їх у вбрання з тканини.

У карпатських селах виготовляють ляльок (їхню внутрішню основу) різними способами, проте зовнішній вигляд у них досить схожий. Це здебільшого жінки-гуцулки у святковому вбранні. Часто зустрічаються пари чоловік і жінка. Це – декоративні ляльки, які виготовляються досить довго і старанно, оскільки одяг і прикраси мають імітувати і справжні речі. Звичайні ляльки-іграшки в карпатських селах створюються також із застосуванням вишивки різних традиційних гуцульських прикрас та атрибутів [3, с. 28].

Хатні ляльки-іграшки здебільшого робляться бабусями для онуків, рідше матерями для доньок.

Таким чином, народна іграшка від часів, коли вона мала обрядове значення (близько 25 тисяч років назад), і до сьогодення пройшла тривалий шлях розвитку. Змінювалися матеріал, з якого виготовляли іграшку, її зміст, забарвлення, технології виготовлення, функції.

У новому середовищі традиційна іграшка, як і вишитий рушник, і родинний килим, народна картина або ікона, повинна бути атрибутом родової, родинної пам'яті про далеке й не дуже далеке минуле, про ту функціонуючу систему народної культури, елементом якої була ця іграшка.

Існує значна кількість класифікацій народних іграшок за різними критеріями. Будь-яка народна традиційна іграшка, є одним із тих важливих чинників, які формують у дитини певні буттєво-пізнавальні модуси, упроваджують у свідомі й підсвідомі сфери дитини першооснови національно-культурної ідентичності. Стратегія виховання на традиційній іграшково-ігровій основі аж ніяк не архаїзує суспільство. Вона дозволяє зберігати національну самобутність в умовах сучасної глобалізації цивілізаційних процесів.

Мотанки можна поділити на три групи: обрядові, оберегові та гральні.

Обрядову ляльку виготовляли до певних свят і називали відповідно: Коляда, Весільна, Масляна, Вербниця, Веснянка, Пасхальна, Купавка тощо.

Оберегові мотанки створювали для певної функції: на вагітність і здоров'я, на добробут і багатство, на злагоду, успіх і щастя. У середину таких ляльок закладали цілющі трави, а іноді монети.

Ігрові ляльки для дітей були не тільки забавками, а й допомагали розвивати дрібну моторику, а також формували у дівчат навички майбутнього материнства.

Серед видів мотанок можна виокремити наступні:

- Лялька-мотанка, яку використовували в аграрному обряді, щоб викликати дощ або для доброго майбутнього врожаю.
- Очисна лялька - щоб позбутися в оселі поганої енергетики.
- Десятиручка завжди допомагала господині в домашніх справах.
- Щоб енергетика у хаті була сприятливою, у будинку розміщували Кубишку-травницю.
- Щоб вдало вийти заміж, у вікні виставляли ляльку Капустку.
- Найулюбленішим жіночим оберегом була Княгиня, що допомагала у родинних справах.
- На весілля дарували Неразлучників, щоб вони оберігали єдність і вірність у сімейному житті молодят.
- Найкрасивішою святковою лялькою була Наречена. Мала вигляд молодої дівчини з довгою косою — символом довгого подружнього життя.
- Мотанку Родючість дарували з побажанням народження великої кількості дітей у родині.

- Берегиню асоціювали з образом Матері - символом турботи, любові й збільшення достатку. Тому її завжди зображували з покритою головою, великими грудьми та хрестом на обличчі.
- Щоб вберегти немовля від хвороб, у колиску мати клала найпершу мотанку — Пеленашку. А якщо в ляльку загортали м'якуш хліба, то вона виконувала роль соски.
- Щоб уберегти малечу від недуги, з цілющих трав робили 12 маленьких мотанок і давали гратися дитині. Кожна лялька вбирала в себе хворобу. Після того, як мотанка виконала свою оберегову функцію, її спалювали.
- Подорожниця гарантувала господарю щасливе повернення додому, допомагала в дорозі завжди бути в теплі і ситим.
- Свої найпотаємніші бажання жінки довіряли ляльці-подружці Желанніці. Таку мотанку носили при собі в кишені разом із дзеркальцем і зверталися до неї за допомогою у здійсненні бажань.

Важливу роль у виготовленні ляльки-мотанки відігравали й кольори:

- червоний – захист від хвороб і злих духів;
- жовтий – уособлення життєдайної сили Сонця;
- зелений – символ відродження, здоров'я, молодості й Матінки-Природи;
- синій і блакитний – безперервний рух цілющої води;
- коричневий асоціювали з Матір'ю-Землею та родючістю;
- білий – божественні небеса, чистота і гармонія.

Таким чином, лялька-мотанка є унікальним феноменом української культури, що поєднує сакральність, символіку та культуротворчість. Її історичний розвиток демонструє взаємозв'язок дохристиянських вірувань із християнськими традиціями, а її сучасне відродження підтверджує важливість збереження культурної спадщини.

Кожна лялька-мотанка є унікальним витвором мистецтва, вигляд якої напряму залежить лише від творця та його бачення. Мотанка стала невід'ємною частиною культури та традицій українського народу, передаючись від покоління до покоління крізь роки та сторіччя.

Мотанка залишається носієм глибинної символіки, духовності та єдності поколінь, а також дієвим засобом збереження національної ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Біланюк О. Традиційні обереги українців: символіка та функції. Київ: Мистецтво, 2019. 118 с.
2. Гончарова М. Мотанка як сакральний символ українського фольклору. Харків: Ліра, 2021. 120 с.
3. Шевчук Л. Арт-терапія та мотанка: від традиції до сучасності. Львів: Каменяр, 2020. 160 с.